

– Спр. 440.- Арк. 23-24;38. ДАЧО. – Ф. 3528. – Оп. 1. – Спр. 410.- Арк. 113;39. ДАЧО. – Ф. 2688. – Оп. 2. – Спр. 381.- Арк. 35, 238-239;40. ДАЧО. – Ф. 2688. – Оп. 2. – Спр. 378.- Арк. 145; ДАПО. - Ф. 4458. – Оп. 1. Спр.432.- 42-44;41. Там само. 42. ДАЧО.– Ф. 72. – Оп. 2. – Спр. 455.- Арк. 65-66;43. ДАЧО. – Ф. 3070. – Оп. 1. – Спр. 378.- Арк.-51-52;44. ДАЧО. – Ф. 2688. – Оп. 2. – Спр. 378.- Арк. 5;45. ДАЧО. – Ф. 2688. – Оп. 2. – Спр. 381.- Арк. 215-216;46. Там само. 47. ДАЧО. – Ф. 2688. – Оп. 2. – Спр. 378.- Арк. 33.48. Там само. - Арк. 7;49. ДАЧО. – Ф. 2688. – Оп. 1. – Спр. 380.- Арк.219; ДАЧО. – Ф. 3388. – Оп. 1. – Спр. 84.-Арк. 4;50. ДАЧО. – Ф. 2688. – Оп. 2. – Спр. 510.-Арк. 85;51. ДАЧО. – Ф. 2688. – Оп. 2. – Спр. 547.- Арк. 116; ДАЧО. – Ф. 3709. – Оп. 1. – Спр. 219.- Арк. 10-11.

В.В. Кавка

ПІДГОТОВКА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ (60-70-І РР. ХХ СТ.)

Серед чисельної верстви української інтелігенції чільне місце посідають працівники культури. Адже вони завжди були тим напрочуд тонким та важливим прошарком суспільства, який генерує, акумулює та несе в широкі народні маси глибокі пласти духовності, моральності, знання, сіє безцінні зерна добра, любові, справедливості.

Надто зростає роль творчої інтелігенції в переломні етапи розвитку суспільства, коли особливо актуальними стають питання духовної міцності та згуртованості народу, що є важливою складовою подолання суспільних колізій. Питання про місце та роль творчої інтелігенції в розвитку суспільства знаходились у колі наукових інтересів дослідників. На наш погляд, не належну увагу науковці звертали на таку частину творчої інтелігенції, як культурно-освітні працівники. Але ж ця, безумовно найчисельніша когорта працівників культури – бібліотекарі, клубні та музейні працівники – якраз найбільш наближена до реального життя. І саме вони є безпосередніми провідниками та носіями духовності до кожної конкретної людини. Культосвітні працівники у своїй повсякденній роботі вступають у соціальні, духовні, інформаційні відносини з тисячами людей. Відтак, їх роль у духовному розвитку суспільства дуже вагома, хоча, в силу специфіки професії, дещо інша, ніж, скажімо, у діячів літератури та мистецтва.

Зараз, у період докорінної трансформації українського суспільства, коли економічна криза відчутно вразила гуманітарну сферу, гостро відчувається дефіцит духовності на всіх рівнях суспільства. Сфера культури, на жаль, не є пріоритетною. Украй недостатнє, в силу не тільки об'єктивних причин, її фінансування привело до того, що тисячі культосвітніх працівників перебувають у надважких умовах, а багато хто з них вимушений змінювати професію. Відтак, на думку автора, є доцільним кинути ретроспективний погляд у не таке вже далеке минуле, щоб, спираючись на попередній досвід (як позитивний, так і негативний), оптимізувати сучасну кадрову політику в царині культури.

Звичайно, тоді були зовсім інші соціально-економічні та суспільно-політичні умови. Тоталітарний режим не міг об'єктивно сприяти повноцінному розвитку духовності та культури. Однак, по-перше, в той час було немало позитивного досвіду, який варто запозичити який та творчо застосувати в сучасних умовах. Адже навіть один з найзапекліших опонентів тоталітаризму І.Дзюба відзначив: “Не можна спрощувати культурну політику більшовицького режиму в Україні і подавати справу так, ніби вона вся зводилася до відвертого і бруталного винищення української культури”¹. Принагідно відзначимо й те, що багато тодішніх проблем є актуальними й зараз і вирішувати їх краще, спираючись на минулий досвід, яким би неоднозначним він не був.

Хронологічними рамками об'єкту дослідження автор визначив 60-70-і роки ХХ століття. Це був період, коли СРСР досягнув піку свого розвитку, тому те позитивне, що накопичене саме протягом цих десятиліть, певною мірою може знадобитись сьогодні.

У радянські часи дана проблема була досліджена досить глибоко. Було чимало статей, дисертацій відповідного спрямування. Однак усі вони носили відверто апологетичний, заангажований характер. Сучасна українська історіографія звернулась до названої теми в 90-і

роки ХХ ст. Це були в основному роботи загального характеру². Причому деякі з них є більш філософського та культурного, а не історичного спрямування³. Вдалою спробою конкретно-історичного аналізу окремих аспектів проблеми є стаття В.Г. Кравчик⁴. Однак об'єкт дослідження в ній обмежений територіальними рамками сільської місцевості.

У пропованій статі автор намагається, спираючись на архівний матеріал, проаналізувати різні аспекти підготовки та функціонування кадрів культурно-освітніх закладів у 60-70-і роки ХХ ст., визначити негативні та позитивні сторони процесів і зробити спробу екстраполювати їх у сьогодення.

У 60-70-і роки ХХ ст. життя в СРСР відзначалося певною суспільно-політичною стабільністю та соціально-економічним зростанням. Це дало змогу активізувати функціонування всіх сфер суспільної діяльності, в тому числі й духовної. В означений термін певного розвитку набула українсько культура в цілому й культурно-освітні заклади зокрема. Значно розширилась їх мережа, зміцнилась матеріально-технічна база. Це викликало потребу у відповідній кількості та якості працівників. А позаяк КППС вважала категорію інтелігенції (власне, як усі інші) одним з “передових загонів ідеологічного фронту”, то її підготовці в Радянській Україні приділяли належну увагу. КППС ставила перед працівниками культурної ниви завдання не тільки були джерелом інформації, певної суми знань, нести в маси кращі зразки культури, але й у не меншій (а то й у більшій) мірі бути “ідеологічними бійцями” партії, проводити агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. Домінуюча політична сила розглядала культосвітніх працівників як своїх вірних помічників у справі комуністичного виховання трудящих, провідників своєї політики та ідеології в маси. Не випадково працівників клубів, бібліотек, музеїв називали тоді “культурармійцями”. Звичайно, цей жорсткий ідеологічний пресинг в значній мірі зв'язував по руках працівників культури, відволікав їх від виконання істинної місії - нести людям розумне, добре, вічне.

Але, якщо відкинути надмірну політизацію та ідеологізацію цих суто “мирних” питань, що суперечить демократичним, загальнолюдським уявленням про місце та роль культури в житті суспільства, то можна побачити, що в досліджуваній період існувала доволі дієва (хоча й далеко не досконала) система підбору, підготовки та виховання кадрів для культосвітніх установ. Принаймні в тоталітарному суспільстві з плановою економікою ця система давала певні результати.

Вертикаль прийняття та виконання рішень була традиційною для тієї епохи: ЦК КППС – ЦК КП України - Рада Міністрів УРСР – Міністерство культури - місцеві партійні органи – місцеві Ради. Громіздка бюрократична піраміда, але в той час вона функціонувала досить таки справно. Наприклад, ХХІV з'їзді КППС поставив завдання “покращити забезпечення кваліфікованими кадрами культурно-просвітницькі заклади”⁵. Виконуючи рішення з'їзду, в свою чергу Пленум ЦК КП України зобов'язував Міністерство культури республіки збільшити випуск фахівців для закладів культури, покращити роботу по підборі та розподілу випускників профільних навчальних закладів⁶. Далі згідно рішення пленуму Рада Міністрів по представленню Міністерства культури затвердила план розширення підготовки кадрів для культосвітніх установ з середньої спеціальною та вищою освітою на 30-50%⁷. Хоча, безумовно, далеко не всі ці рішення виконувались, але тенденція зростання мала місце. Якщо 1970 р. у навчальних закладах культури та мистецтва України навчалось 44 тис. студентів, то в 1975 р. 49 тисяч⁸. В той час в республіці працювало 2 інститути культури та 26 культосвітніх училищ⁹. В 1966-1970 рр. вони підготували 9 тис. фахівців в області культури та мистецтва з вищою та середньою спеціальною освітою, а в 1971-1975 рр. – 28 тисяч¹⁰.

Питання, що стосувалися роботи з кадрами культосвітніх працівників періодично розглядалась на засіданнях районних та обласних партійних комітетів¹¹. Зокрема, складались плани про роботу з кадрами, заслуховувались звіти про зроблену роботу тощо. Звісно, що часто все це носило формальний характер, але певний імпульс роботі все ж надавався. В багатьох районах та областях підготовка кадрів для закладів культури була частиною державного плану, обов'язкового для виконання. В цій справі використовувались і

місцеві можливості. Наприклад, в 1974 р. курси при обласних управліннях культури випустили 3057 клубних та 632 бібліотечних працівники¹². Крім того, функціонували постійно діючі курси при обласних будинках народної творчості, районних будинках культури. Головним джерелом підготовки керівників гуртів художньої самодіяльності були 6 та 10 – місячні курси, створені на базі культосвітніх училищ, музичних шкіл, професійних художніх колективів. Тільки за 1972-1974 рр. їх закінчили понад 7 тис. чоловік¹³.

Болючим питанням того часу було забезпечення кадрами сільських закладів культури. Із зрозумілих причин охочих їхати туди працювати було небагато. Для вирішення цієї проблеми досить широко застосовувалась практика підготовки культосвітніх працівників за рахунок колгоспів та радгоспів. На навчання посилались так звані колгоспні та радгоспні стипендіати, які по здобуттю освіти повинні були повернутись в рідні села. Наприклад, на Луганщині напередодні 50-річчя Жовтневої революції виникла так звана ініціатива підготувати до ювілею за рахунок колгоспів по два керівника гуртків художньої самодіяльності. В 1966 р. цю освіту здобувало 267 чоловік з усіх колгоспів області¹⁴. Слід визначити, що в означений період подібні ініціативи, приурочені до різних ювілеїв СРСР, були досить поширеними. Звичайно вони носили заформалізований, заідеологізований, разовий, компанійський характер, однак реальний позитивний результат приносили. Що ж стосується стипендіатів, то, безумовно, далеко не всі вони повертались в рідні пенати, але знову ж таки ця практика в певній мірі себе виправдовувала. Принаймні, більш ефективного способу забезпечення села кадрами на той час, мабуть, не було. Це одним джерелом (крім державного) підготовки кадрів були так звані міжвідомчі ради по культурі. Вони фінансувались підприємствами та організаціями територіальної громади (як правило - району). Так, за їх кошти в Кіровоградській області було підготовлено понад 1000 керівників художньої самодіяльності¹⁵.

Однак, незважаючи на певні здобутки, питання забезпечення культосвітніх закладів України кадрами кваліфікованих фахівців так і не було вирішене. Хоча навчальні заклади та чисельні курси випускали достатню їх кількість. Справа в тому, що багато з випускників не йшли працювати за спеціальністю. Причинами цього були низька зарплата порівняно з працівниками інших сфер народного господарства, неналежні умови тощо. Сумнозвісний “залишковий” принцип фінансування культури насамперед позначався на скрутному матеріальному становищі тих, хто працював в цій галузі. Все ще низьким залишався професійний рівень культпрацівників. В 1975 р. лише 4,9% культосвітніх працівників мали вищу освіту, в тому числі - 1,9% - спеціальну¹⁶. В окремих регіонах становище було ще гіршим. В 1974 р. лише 20% завідуючих сільськими клубними закладами Запорізької та Київської областей мали спеціальну підготовку¹⁷. В 3-х районах Одещини серед клубних працівників жоден не мав спеціальної освіти¹⁸. Деколи на роботу в заклади культури брали зовсім випадкових людей. Наприклад, в 1969 р. в Василівському районі на Запоріжжі бригадними клубами завідували листоноші та електрики, які за це отримували до основної зарплати по 10 руб. на місяць¹⁹. Не важко уявити якість роботи подібних “фахівців”. Дуже великою була плинність кадрів. 1971-1975 рр. у клубні заклади України було направлено 7,8 тис. фахівців, а вибуло з них 7 тисяч²⁰. В Синельниківському районі Дніпропетровської області за 1972-1975 рр. змінилось майже 100% завідуючих клубами та бібліотеками²¹.

Таким чином, в умовах недостатнього фінансування сфери культури вирішити кадрову проблему навіть волонтаристськими методами, властивими тоталітарному режимові, об’єктивно було неможливо. Влада це зрозуміла і шукали шляхи поліпшення становища. Зважаючи на “куций” бюджет, держава знову ж таки зверталася по допомогу до підприємств та організацій. Великого поширення набули так звані культфонди колгоспів та радгоспів. За їх рахунок встановлювалась доплата до основного заробітку кращим працівникам, фахівцям зі спеціальною освітою. Ця доплата, як правило, складала 20-30 руб. на місяць, тобто на 20-40% від зарплати. Однак більшого поширення набула практика нематеріального, а морального стимулювання культосвітніх працівників. Немало їх обирались депутатами місцевих Рад. Наприклад, в 1969 р. на Полтавщині 267 депутатів були

культосвітніми працівниками²². У 1975 р. в Тернопільській області мандат депутата мали 729 працівника культури²³. Специфічною для того часу формою підвищення авторитету культосвітніх працівників було обрання їх членами бюро партійних та комсомольських організацій. Ще одним засобом було видання посад завідуючих клубами, бібліотеками, директорів музеїв в номенклатуру партійних комітетів. Немало культпрацівників були членами ідеологічних комісій при райкомах, міськкомках партії. Зараз ми ставимось до цього з іронією, але тоді це було певним підтвердженням суспільного статусу людини. З цією ж метою проводились дні працівника культури, присвоювались звання “Почесний працівник культури району”. Тисячі працівників нагороджувались грамотами, значками переможців соціалістичного змагання, їх імена заносились на дошки пошани. Слід підкреслити що в той час моральне стимулювання для багатьох людей мало велике значення.

Таким чином, можна констатувати, що досліджуваний період в Україні існувала певна система підготовки і роботи з кадрами культурно-освітніх закладів, що цілком відповідала існуючому суспільно-політичному устрою. Хоча ця система була спрямована на підготовку фахівців для виконання, функцій багато з яких суперечать сучасним завданням, що стоять перед українською культурою, деякі її елементи, на думку автора, можна застосувати і тепер. По-перше, в умовах нинішньої фінансової скрути доцільно було б ширше залучати позабюджетні кошти для підготовки працівників культури. Допомогу в цій справі можуть надати комерційні структури, акціонерні товариства тощо. По-друге, з огляду на дуже низьку зарплату культосвітніх працівників, необхідно шукати додаткові джерела підвищення їх матеріального становища. Місцеві органи влади можуть залучати до цього спонсорів, меценатів з числа підприємців. По-третє, незважаючи на нові реалії та цінності, не варто забувати і про моральне стимулювання праці служителів культури. Суспільне визнання, пошана та увага актуальні та бажані завжди.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І.М. Між культурою і політикою. – К., 1998 – С.57; 2. Актуальні проблеми суспільного політичного і духовного розвитку в Україні. – Львів, 1992; Україна: друга половина 20 століття. Нариси історії. – К., 1997; Україна 20 століття. Культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 1993; 3. Нариси української популярної культури / За ред. О. Грищенка – К., 1998; Попович М. Нариси історії культури України. – К., 1999; Українська культура : історія і сучасність: Навч. посібник для вузів. – Львів, 1994; 4. Кравчик Г.Г. Протиріччя культури українського села у 1960-80 – ті рр. // Український історичний журнал. – 2002 . - №5 . – С. 24-34; 5. Матеріали 24 сьезда КПСС. – М., 1971; 6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1997. – Т.2. – С. 995-996; 7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп.32. – Спр.738. – Арк. 21; 8. Архів міністерства культури України. – Ф.1. – Оп.8. - Спр.390. – Арк.26-27; 9. Кадри працівників культури // Соціалістична культура. – 1975. - №9. – С.20; 10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.5116. – Оп.11. – Спр.316. – Арк. 10; Державний архів Київської області. – Ф. 8456. – Оп.3. – Спр.33. Арк. 73; 11. Державний архів Волинської області. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр.1535. – Арк. 60; Державний архів Донецької області. – Ф. 577. – Оп.18. – Спр.23. – Арк.113; Державний архів Закарпатської області. – Ф.19. – Оп.24. – Спр.8. – Арк.116; Державний архів Чернівецької області. – Ф.1. – Оп.33. – Спр.15. – Арк.121; 12. Архів Міністерства культури України. – Ф.1. – Оп.11. – Спр.541. – Арк.13; 13. Белік М. Культурно-освітня робота. // Соціалістична культура. – 1974. - №12 . - С.2; 14. На кошти колгоспів. // Культура і життя. – 1966. – 24 березня; 15. Сиволап Д. Для розвитку культури. // Радянська Україна. - 1971. – 10 вересня; 16. Радянський спосіб життя і завдання підготовки кадрів культурно-освітніх закладів. – Рівне, 1977. – С.47; 17. Державний архів Запорізької області. – Ф.102. – Оп.9. – Спр.174. – Арк.93; Державний архів Київської області. – Ф.5. – Оп.60. – Спр.112. – Арк.48; 18. Державний архів Одеської області. – Ф.11. – Оп.115. – Спр.17. – Арк.32; 19. Державний архів Запорізької області. – Ф.215. – Оп.1. – Спр.934. – Арк.167; 20. Державний архів Київської області. – Ф.8456. – Оп.3. – Спр.934. – Арк.80; 21. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.19. – Оп.64. – Спр.80. – Арк.4; 22. Державний архів Полтавської області. – Ф.15. – Оп.11. – Спр.196. – Арк.50; 23. Нечай С.П. Авторитет культпрацівника. // Культура і життя. – 1975. – 26 жовтня.